

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.247>

М. О. Деменчук
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-2680-8430

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СУДОВІЙ ГІЛЦІ ВЛАДИ

У статті визначено, що проблематика щодо корупції як соціального явища знайшла своє відображення в працях багатьох учених і практиків та на відміну від інших понять отримала законодавче закріплення в Законі України «Про запобігання корупції». Встановлено, що протягом тривалого часу Україна посідає останні сходинки в рейтингу Індексу сприйняття корупції, а її небезпека для всього суспільства та держави загалом зумовила жвавий інтерес із боку вчених до причин виникнення цього явища, його існування та поширення в Україні.

Досліджено перелік факторів, що сприяють розвитку та поширенню корупції. Встановлено його невичерпний характер та доцільність об'єднання факторів у певні групи. Обґрунтовано, що психологічна група відіграє ключову роль під час прийняття рішення особою щодо вчинення або невчинення корупційного правопорушення.

Доведено, що на сучасному етапі ключову роль під час прийняття рішення щодо вчинення корупційного правопорушення відіграє почуття безкарності, що зумовлюється слабкістю принципу невідворотності покарання, передбаченого ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України.

Визначено, що керівництво країни приділяє велику увагу реформуванню законодавства в частині кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та створенню нових антикорупційних органів. Обґрунтовано, що в сучасних умовах, які існують у суспільстві, вказані дії не матимуть належної ефективності. Крім того, проведення лекцій, круглих столів та форумів щодо необхідності дотримання етичних та інших стандартів у професійній діяльності не матиме належного впливу на вже сформовану особистість судді або особи, яка бажає обіймати посаду в судовій гілці влади.

Доведено, що формування особистості та її правове виховання має відбуватися задовго до того, як особа приймає рішення про вибір або зміну професії. Таким чином, повага до принципу верховенства права, законності, рівності громадян перед законом та судом має формуватися під час розвитку та становлення особистості, а наявність міцної системи антикорупційних органів та досконалого антикорупційного законодавства лише сприятиме попередженню вчинення корупційних правопорушень.

Ключові слова: корупція, судова влада, психологія, професійна деформація, правосвідомість.

Demenchuk M. O. PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF CORRUPTION OFFENSES IN THE JUDICIAL BRANCH OF POWER

The article states that the issue of corruption as a social phenomenon is reflected in the works of many scholars and practitioners and, unlike many other concepts, is enshrined in the law – the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”. It has been established that for a long time Ukraine ranks last place in the ranking of the Corruption Perceptions Index, its danger to society and the state as a whole has led to a lively interest among scientists in the causes of its existence and spread in Ukraine.

The list of factors contributing to the development and spread of corruption has been studied. Its inexhaustible nature and expediency of grouping factors are established. It is substantiated that the psychological group plays a key role in a person's decision to commit or not to commit a corruption offense.

It is proved that in the current state a key role in making a decision to commit a corruption offense is played by a sense of impunity, due to the weakness of the principle of inevitability of punishment (Art. 7 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

It is determined that the country's leadership pays great attention to reforming the legislation in terms of criminal liability for committing corruption offenses and creating new anti-corruption bodies. It is substantiated that in the current conditions that exist in society, these actions will not be properly effective. In addition, lectures, round tables and forums on the need to adhere to ethical and other standards in work will not have a proper impact on the already established personality of a judge or a person wishing to hold a position in the judiciary.

It is proved that the formation of personality and its legal education should take place long before a person decides to choose or change profession. Thus, respect for the rule of law, legality, equality of citizens before the law and the court should be formed during the formation of personality, and the presence of a strong system of anti-corruption bodies and perfect anti-corruption legislation will only help prevent corruption offenses.

Key words: corruption, judiciary, psychology, professional deformation, legal awareness.

Проблематика щодо корупції як соціально-го явища знайшла своє відображення в працях багатьох учених та практиків. Відзначимо, що на відміну від інших понять термін «корупція» отримав законодавче закріплення. Так, Закон України «Про запобігання корупції» визначає її як використання особою (їх перелік надається в цьому ж Законі) наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у Законі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1, ст. 1].

Не можна оминати той факт, що вже протягом тривалого часу Україна посідає останні сходинки в рейтингу Індексу сприйняття корупції. Наприклад, у 2020 р. наша держава отримала 33 бали зі 100 можливих та посіла 117 місце зі 180 країн у списку (той самий показник мають Єгипет, африканська Есватіні (Свазіленд), Непал, Сьєра-Леоне та Замбія) [2].

Вкрай незадовільна ситуація протягом багатьох років щодо рівня корупції, її небезпека для всього суспільства та держави в цілому зумовлює жвавий інтерес із боку вчених до причин виникнення цього явища, його існування та поширення в Україні.

Відзначимо, що причинами існування корупції в системі органів державної влади визначають: зрощування державного апарату з підприємницькими і комерційними структурами, формування їхніх ділових відносин поза межами правового поля; лояльне ставлення громадськості до існування корупції та сприяння її розвитку; бюрократичний характер процедур в органах державної влади та місцевого самоврядування; відсутність належного механізму здійснення ротатії кадрів; низький рівень оплати праці та надання соціальних послуг [3, с. 4]. Вказаний перелік не є вичерпним, а тому з метою полегшення його дослідження та вивчення впливу одного фактору на інший наявні непоодинокі спроби їх групування. Задля наочності звернемо увагу на такий приклад їх об'єднання:

- політичні фактори (пов'язані з можливістю використовувати надані повноваження для задоволення приватних інтересів);

- економічні фактори (можливість використання державними службовцями їхніх повноважень у сфері управління економікою);

- правові фактори (неефективна система антикорупційних засобів та недосконале законодавство у сфері протидії корупції);

- організаційно-управлінські фактори (пов'язуються з можливістю посадових осіб прийняти рішення на свій розсуд, масовим заміщенням посад державних службовців шляхом використання особистих зв'язків);

- соціально-психологічні фактори (низька громадянська свідомість, менталітет, що деформується усвідомленням можливості без зайвих зусиль та втрати часу вирішити будь-яке питання, тощо);

- економічні фактори (складна економічна ситуація в країні, низький рівень заробітної плати) [4].

У рамках цього дослідження будуть розглядатися лише психологічні фактори, що впливають на вчинення корупційних правопорушень у судовій гілці влади. Відзначимо, що корупція в судовій владі визначається як прояв неналежної поведінки в судових установах, наприклад, у судах, офісах судової адміністрації і в органах урядування системи судоустрою, а також як неналежна поведінка зовнішніх політичних діячів, приватних осіб чи представників громадянського суспільства, які намагаються незаконно вплинути на прийняття суддівських рішень [5, с. 11]. Із цього визначення можна зробити висновок, що корупційні правопорушення безпосередньо суддів як представників судової гілки влади є найбільш яскравими прикладами, проте вони не є єдиними суб'єктами корупційних діянь у судовій гілці влади.

Варто звернути увагу на думку Л.М. Москвич, яка в серед передумов корупційних правопорушень у судовій гілці влади виокремлює об'єктивні та суб'єктивні причини. Перші пов'язані з недосконалістю законодавства, наприклад: неточність існуючих у законі формулювань, зумовлених недосконалістю законодавчої техніки; брак єдиних стандартів правової технології забезпечення якості судових рішень; допустимість дискреційних повноважень, непрозорість механізму прийняття певних процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій; недоліки в організації діловодства в суді з питань розподілу справ між суддями, направлення рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень, а також ужиття інших організаційних заходів. У свою чергу до суб'єктивних факторів авторка відносить ті чинники, що детермінують корупційні процеси в судовій владі, пов'язуються з низьким рівнем професійної культури загалом і правової зокрема, із правосвідомістю носіїв владних повноважень – суддів, а також працівників апарату суду [6, с. 154–155].

Не висуваючи жодних сумнівів щодо актуальності такого підходу, повернемося до психологічних особливостей особистості, адже саме вони, на нашу думку, відіграють ключову роль під час прийняття рішення особою щодо вчинення або невчинення корупційного правопорушення.

Відповідно до Словнику української мови, психологічний – той, що стосується психології, тобто того, що пов'язано з душевним складом, психікою, особливостями характеру когось-небудь; сукупністю психічних процесів, зумовлених певною діяльністю, станом тощо [7].

Відзначимо, що діяльність суддів, як і діяльність інших державних службовців у суді, характеризується такими психічними ознаками, як: усвідомленням того, що вони перебувають на державній службі та на них покладено виконання обов'язків представників влади; усвідомленням того, що на них покладено виконання специфічних повноважень щодо здійснення функцій органів державної влади; усвідомлення того, що будь-які порушення під час виконання своїх професійних обов'язків неприпустимі внаслідок прийняття присяги; усвідомлення того, що за допущення порушень під час виконання своїх професійних обов'язків особу може бути притягнуто до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності; зневажання вимогами законів, статутів, нормативних актів, присяги, посадових інструкцій.

Можна погодитися з В.Є. Квашис і С.Ш. Цагікян, що для таких осіб є характерним негативне ставлення до закону і жага наживи, зневага до моральних і етичних норм, свідоме культивування аморальних колізій та ігнорування таких негативних наслідків, як дискредитація діяльності державного апарату та підриг принципу соціальної справедливості. Крім того, для корупційного правопорушника характерний синдром кругової поруки, протекціонізм, психологія споживацтва, яка найчастіше превалює над усім іншим [8, с. 68–69].

Вже з цієї точки зору можна зробити висновок щодо корисливої спрямованості діяльності працівників судової гілки влади, їхньої професійної та моральної деформації, що виявляється в тому числі й у поблажливому ставленні до корупції з боку своїх колег [9].

Розглядаючи проблематику корупції, вважаємо, що натепер ключову роль під час прийняття рішення щодо вчинення корупційного правопорушення відіграє почуття безкарності, що зумовлюється слабкістю принципу невідворотності покарання, передбаченого ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України.

Звернемо увагу, що за час своєї роботи Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура завершили близько 50-ти розслідувань щодо суддів. Переважно, це були справи про отримання неправомірної вигоди. Як повідомляється, розмір винагороди залежав від типу справ:

– у кримінальних справах: від 150 тис. до 1,5 тис. дол.;

– у цивільних справах: від 500 тис. грн. до 5 тис. грн.;

– у господарських справах: від 26,6 тис. до 4 тис. дол.;

– в адміністративних справах: від 10 тис. дол. до 8 тис. грн.;

– у справах про адміністративні правопорушення: від 1 тис. євро до 5 тис. грн. [12].

Відзначимо, що у 2020 р. до дисциплінарної відповідальності було притягнуто 141 суддю. Цікавим є той факт, що сьогодні фактична кількість суддів у судах України становить 5363 судді, тобто притягнуто до відповідальності було лише близько 2% (у Вінницькій області притягнуто до відповідальності 1 суддю, у Волинській – 1, у Дніпропетровській – 15, у Донецькій – 6, в Одеській – 18. Найбільшу кількість суддів притягнуто до відповідальності в м. Києві – 32 особи) [10].

Наведений показник не викликав би жодних нарікань, якби не показники рівня довіри населення до судової гілки влади. Так, українським судам повністю довіряє 1,7% українців, скоріше довіряють – 11,3%. При цьому 40,6% не довіряють судам узагалі, а 37,4% скоріше не довіряють [11].

Як свідчить аналіз проведених соціологічних опитувань, однією з причин такої низької довіри є корумпованість суддів. Таким чином, ми можемо констатувати невідповідність двох взаємопов'язаних показників, що породжує питання щодо ефективності роботи Вищої ради правосуддя, яка відповідає за формування доброчесного, високопрофесійного корпусу суддів.

Безумовно, можна приділити увагу й таким досить поширеним психологічним причинам, як низька правосвідомість суддів, тобто незадовільний, низький рівень правових поглядів, що виражають ставлення до чинного права, його мети, завдань, способів та методів регулювання, до оцінки правомірності його норми та уявлення про майбутню правову систему чи окремі її елементи [13]. Досить розробленою в юридичній літературі є проблема професійної деформації суддів. Наприклад, О.Ф. Скакун зазначила, що досвід практичної діяльності будь-яких працівників юридичної сфери свідчить про те, що в основі низької службової дисципліни, проступків і навіть кримінальних правопорушень, які здійснюються ними, лежить не тільки низький професіоналізм, а й низька професійна, моральна та етична культура, тобто професійна деформація юриста [14, с. 341]. Таким чином, можна зробити висновок, що професійна деформація судді – це сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників, які поступово призводять до зміни особистості (її стереотипів, ціннісної орієнтації, характеру,

способів спілкування і поведінки), які з'являються в результаті виконання професійних обов'язків та надалі поширюють свою дію на інші сфери діяльності особи.

Можна наводити значну кількість інших причин психологічної спрямованості, проте постає ключове питання: чому особи зі слабкими психологічними установками працюють у межах судової гілки влади, адже кандидати, які мають намір обіймати посаду в суді, проходять тривалий та складний шлях: складають іспити, проходять співбесіди, спеціальні перевірки, конкурс тощо? Безумовно, зараз можна стверджувати про певні проблеми у зв'язку зі складнощами в діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Проте проблема кадрів у судах не є новою, а тому виникають сумніви щодо якості роботи цього органу в попередні роки.

Керівництво нашої країни приділяє велику увагу реформуванню законодавства в частині кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та створення нових антикорупційних органів. На нашу думку, в сучасних умовах, що існують в суспільстві, вказані дії не матимуть належної ефективності. Крім того, проведення лекцій, круглих столів та форумів щодо необхідності дотримання етичних та інших стандартів у роботі не матиме належного впливу на вже сформовану особистість судді або особи, яка бажає обіймати посаду в судовій гілці влади. На нашу думку, формування особистості та її правове виховання має відбуватися ще задовго до того, як особа приймає рішення про вибір або зміну професії. Таким чином, повага до принципу верховенства права, законності, рівності громадян перед законом та судом має формуватися ще під час формування особистості, а наявність міцної системи антикорупційних органів лише сприятиме попередженню вчинення корупційних правопорушень.

Література

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Індекс сприйняття корупції – 2020. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryinyattya-koruptsiyi-2020/>
3. Побережний В.В. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pvvodv.pdf>
4. Про причини корупції або корупціогенні фактори. URL: <http://kr.dsp.gov.ua/index.php/4696-kol7-09-19>
5. Дженнетт В. Корупційні ризики останніх реформ в Україні. Кемонікс Інтернешенл Інк. 2017. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/NJ_Judicial_Corruption_Risks_Report_2017_UKR-1.pdf
6. Москвич Л.М. Корупційні детермінанти в судовій системі України. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2015. Вип. 3. С. 153–162.
7. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/psykhologhija>
8. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування : навч. посіб. / О.І. Кудерміна та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 168 с.
9. Акімов О.О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. Державне управління: теорія та практика. 2014. № 1. С. 181–188.
10. Протягом 2020 року до дисциплінарної відповідальності було притягнуто 141 суддю. Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/news/protyagom-2020-roku-do-dyscyplinarnoyi-vidpovidalnosti-bulo-prytyagnuto-141-suddyu>
11. Чому судам досі довіряють лише 1,7% українців, і що з цим робити. Українська правда. 11.01.2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/>
12. Як отримати обвинувачення у хабарництві і продовжувати розглядати справи? Лайфхак від судді Ганни Білик. URL: <http://www.automaidan.org.ua/02022021.html>
13. Гринь О.Д., Донченко О.І. Питання сучасного стану правосвідомості: особливості формування та проблеми вдосконалення. Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. 2014. Т. 19. Вип. 3. С. 7–16.
14. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. О.Ф. Скакун, 2011. 576 с.